

ONTWIKKELINGEN IN DE LANDSCHAPSBOUW; BEZIEN VANUIT BENADERINGSWIJZEN IN DE LANDSCHAPSARCHITECTUUR EN DE LANDSCHAPSECOLOGIE

M.C. van den Berg

RBL "De Dorschkamp", Postbus 23, 6700 AA Wageningen

Tekst Inleiding gehouden op WLO-congres d.d. 14 mei 1987

1. Inleiding

De ontwikkelingen in de landschapsbouw - een term die is voortgekomen uit het landschapsverzorgingswerk bij het Staatsbosbeheer - zijn vrijwel onopgemerkt gebleven binnen de WLO. De werkers in het veld van de landschapsbouw hebben zich ook weinig geroerd in de WLO. De indruk bestaat dat hier twee benaderingswijzen - betrekkelijk los van elkaar - het landschap als onderwerp van hun activiteiten (onderzoek, ontwerp en planning) hebben. Een bijkomend verschijnsel is, dat de onderzoeksresultaten die er zijn maar langzaam doorwerken in de praktijk van het plannenmaken.

De laatste tijd is er echter erg veel in beweging, zowel in het onderzoek als in de praktijk, zodat het zinvol is om - ten behoeve van een goede landschapsbouw - de dialoog tussen de vakgebieden van landschapsecologie en landschapsarchitectuur te stimuleren en in te gaan op de overeenkomsten en verschillen. Bij het ons voorbereiden op een zo groot vraagstuk als dat van de gevolgen en kansen die de ontwikkelingen in de landbouw met zich meebrengen voor "natuur en landschap" zal het nodig zijn om alle kennis en vaardigheden aan te spreken van de vakgebieden die zich met het landschap bezighouden. In het bestek van deze inleiding zal dat maar heel globaal kunnen. Ik zal proberen om aanknopingspunten te bieden voor verdere meningsvorming en discussie. Het gaat hier bovendien om een interdisciplinaire problematiek, zodat een uitputtende beschouwing, die aan alle aspecten recht doet, geen éénmanswerk kan zijn.

2. Ontwikkelingen in de landschapsbouw in vogelvlucht

Als wij het landschap doorkruisen dan realiseren wij ons meestal niet, dat over elk stukje Nederland wel een plangeschiedenis valt te vertellen, en misschien is dat ook maar goed zo. Het zou een spontane beleving van het landschap in de weg kunnen staan. Voor mensen die in plannen zijn geïnteresseerd, wordt het landschap door die plangeschiedenis boeiender. Voor de bouwers aan het landschap, is kennis van vroegere plannen noodzakelijk, zeker als die plannen nog op enigerlei wijze van kracht zijn.

In ander verband is ingegaan op algemeene aspecten van het landschapsbouwkundige werk (van den Berg et al., 1984 en Luiten et al., 1985). Aan het werk in afzonderlijke gebieden en projecten zijn enkele onderzoeksprojecten van "De Dorschkamp" gewijd. Er is veel bekend, maar deze kennis is nog nauwelijks toegankelijk. Het is dan ook dringend gewenst dat er aandacht wordt besteed aan de documentatie en analyse van plannen.

Vanaf het begin van deze eeuw zijn landschapsverzorgers bij het Staatsbosbeheer officieel ingeschakeld geweest bij het ontwerp van rijkswegen en kanalen. In de dertiger jaren volgt de betrokkenheid bij de nieuwe polders en in de eerste ruilverkavelingen. In de vijftiger jaren ontstaat er een geweldige verbreding van het landschapsverzorgingswerk als gevolg van de opname van het verplichte landschapsplan in de ruilverkavelingswet en vanwege de betrokkenheid bij het zogenaamde landschapsherstel in het Delta-gebied, na de watersnoodramp van 1953. In de zestiger jaren geven de aard en omvang van de landschapsverzorgingsactiviteiten aanleiding tot de introductie van de term landschapsbouw. Met name de Soet en Benthem hebben hiervoor de ideeën en argumenten in verschillende publikaties

uiteengezet. Soms lijkt het in hun beschouwingen of het nieuwe "te bouwen" landschap slechts op sommige plaatsen gestalte kan krijgen, naast monofunctionele gebieden, waar de stedelijke en landbouwkundige ontwikkelingen de ruimte krijgen. Twee benaderingen lijken hier door elkaar gevlochten, namelijk een benadering die het nieuwe, "het ideale landschap", naast de functioneel-noodzakelijke veranderde landschappen wil realiseren en een benadering die de functioneel-noodzakelijke veranderingen wil accepteren en begeleiden. Benthem ziet de landschapsbouw als de creatieve begeleiding van het "veranderend gelaat van Nederland", een verandering, die zich over de hele linie ontstuitbaar voltrekt, zowel vanuit de landbouw als de verstedelijking. Het zou de moeite waard zijn om de ontwikkelingen van nu te spiegelen in de opvattingen over het landschap in de zestiger jaren.

Vernieuwingen werden toen in het algemeen geaccepteerd en begeleid. Voorzover ze werden tegengewerkt, leidde dat slechts tot gedeeltelijke successen in de vorm van reservaten, landschapselementen en recreatiegebieden. De conceptie voor integraal behoud van de nationale landschapsparken is inmiddels aan een roemloos einde gekomen. Van concepties voor integrale vernieuwing zijn er, met uitzondering van de polderplannen en de Deltaplannen, echter ook weinig voorbeelden. De landschapsstructuurplannen uit de zestiger jaren zijn waarschijnlijk het meest succesvol geweest (bijv. Gooi- en Vechtstreek en Stroomdallandschap Drentse A, beide 1965).

In de zeventiger jaren komt de natuur- en landschapsbescherming als aparte sector opzetten. Ook de met de landschapsbouw verwante sector van de openlucht recreatie verzelfstandigt zich. We zien een toename van de "sectorale" benadering van het landschap. Ook in de ruimtelijke ordening van de jaren zeventig overheerst deze tendens, doordat de ruimtelijk belangrijke sectoren in structuurschema's hun eigen planologische visies gaan ontwikkelen. In de landinrichting vinden juist in deze periode de eerste aanzetten voor een meer integrale benadering plaats in de herinrichtingsplannen voor Midden-Delfland en de Gronings-Drentse veenkolonien. Aangezien de plannen uit de zestiger jaren, die op grote veranderingen waren gericht, in de zeventiger jaren in uitvoering komen en vele hectares een landschapsbestemming krijgen, overheerst toch de indruk van een sectorale benadering van het landschap. In de praktijk van de uitvoering van deze omvangrijke hoeveelheid landinrichtingsplannen zien we wel een toenemende zorg voor niet-landbouwkundige aspecten, die zich onder meer uit in preciese afspraken tussen vertegenwoordigers van de landbouw en de natuur- en landschapsbescherming. De afspraken over landschapsvernieuwing worden echter moeilijker, getuige de grote hoeveelheden "flexibel groen" (Overmars, 1986). In de zeventiger jaren heeft ook de start van het landschapsbouwkundig onderzoek en de oprichting van de WLO plaats. De ecologische bandering van het landschap gaat op zoek naar een eigen identiteit. De aansluiting van deze onderzoeksbenadering met de meer intuïtieve benadering in de praktijk van de landschapsbouw moet in de tachtiger jaren gemaakt worden. Het is moeilijk om van deze tijd, waar wij middenin zitten, een globaal beeld te schetsen. Ik zou deze tijd willen karakteriseren als een zoeken naar integratie, die tot uiting komt in de aanpak van geïntegreerde planvormen zoals landschapsstructuurplannen en landschapsbeleidsplannen, in geïntegreerde onderzoeksbenadering zoals voor natuur- en landschapsbeheer en landschapsplanning en geïntegreerde visies voor grotere gebieden, zoals de Randstadgroenstructuur. Bij deze activiteiten blijkt de noodzaak voor samenwerking tussen landschapsecologen en landschapsarchitecten.

In ons denken zijn wij al een eind op weg in de negentiger jaren. De realisering van ideeën en plannen uit de tachtiger jaren zullen wij dan nog volop onder handen hebben. Kansen voor straks zullen hun basis hebben in plannen en benaderingen van nu.

3. Landschapsarchitectuur en landschapsecologie

De beoefenaren van het vakgebied van de landschapsarchitectuur houden zich bezig met het ontwerpen van plannen. Op de eerste plaats is het daarvoor nodig om inzicht te krijgen in de vraag, die de aanleiding vormt voor de ontwerpogave. Deze vraag komt meestal voort uit een op handen zijnde ingreep in of verandering van het

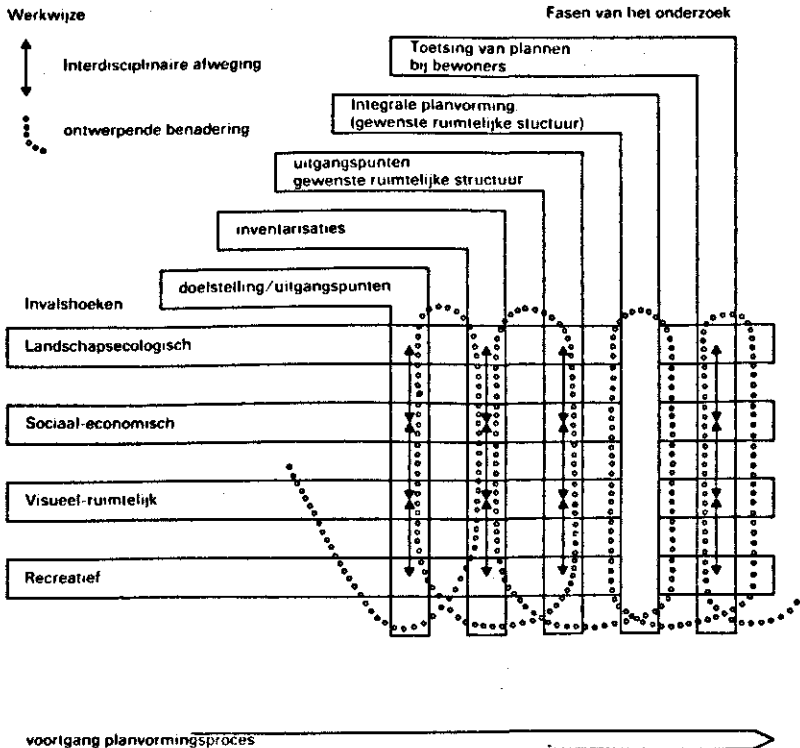
landschap. Op de tweede plaats is het nodig om vanuit de gestelde opgave het betrokken landschap meer of minder diepgaand te onderzoeken, zodat het nieuwe op een logische en zinvolle wijze in het bestaande kan worden ingevoegd of daaruit kan worden opgebouwd. In het ontwerpproces worden plaats en opgave creatief op elkaar betrokken, waarbij beeldvorming en planvorming de instrumenten zijn. Iussentijdse "concepten" en het eindresultaat kunnen getoetst worden vanuit de gestelde opgave en vanuit de "kenbare" gevolgen voor het bestaande landschap. Onderzoek kan hierbij een ondersteunende rol spelen bij de probleemanalyse, de waarneming van het bestaande landschap en de ontwerpmethodode. Een apart veld van onderzoek vormen de plannen zelf. Een bonte verzameling vanuit verschillende gezichtspunten belicht, kunt u vinden in het proefschrift van Meeus (Meeus, 1984).

De beoefenaren van de landschapsecologie richten zich op het landschap als een complex relatiestelsel van verschillende ecosystemen. In het boekje landschapstaal (1982) van één van de WLO-werkgroepen wordt daarvan een uitvoerige weergave gegeven. Het is opmerkelijk, dat de landschapsarchitectuur daarin niet wordt genoemd. Bij de in dit boekje aangehaalde indeling van Schmithüsen wordt bij de omschrijving van landschapsecologie als "de geïntegreerde studie van de ruimte, die gericht is op bewuste 'Landschaftsgestaltung', waarin verschillende vakgebieden samenwerken" door de auteurs vermeld, dat naar hun mening alléén deze omschrijving de naam landschapsecologie verdient. Landschapsarchitectuur en landschapsecologie zouden dan zowel de geïntegreerde studie van het landschap als de 'Landschaftsgestaltung' gemeen hebben. De discussie gaat dan om de inhoud van de begrippen Landschap en Gestaltung. Zouden definities helpen?

In landschapstaal wordt een definitie gegeven die vergelijkbaar is met de definitie van landschap in de Visie Landschapsbouw (1977). Landschap is "een complex van relatiestelsels, tezamen een herkenbaar deel van het terrestrische aardoppervlak vormend, dat gemaakt is en in stand gehouden wordt door de wisselwerkingen van levende en niet-levende natuur, inclusief de mens". Het is een definitie van het verleden en het heden. De mens wordt als landschapsvormer niet uitgesloten. Landschapstaal is over de rol van mens echter niet helemaal helder. Op de - voor Nederlandse begrippen nogal retorische vraag - "is de mens als onderdeel van het landschap te beschouwen en moeten zijn activiteiten als behorend tot de landschapsecologie worden gezien?", (Landschapstaal, p. 12), blijft een duidelijk antwoord uit. In de landschapsecologie worden menselijke activiteiten benaderd als factoren, die de natuurlijke (zelf-)ordening beïnvloeden en als zodanig zijn te bestuderen en te beoordelen. De menselijke activiteiten zelf behoren als bewust tot stand gebrachte ordeningen tot het gebied van de cultuurwetenschappen. Deze "afgrenzing" hangt, volgens Landschapstaal, "samen met de wens van landschapsecologen de verschijnselen om ons heen tot een algemene natuurconceptie terug te brengen". Mens en landschap worden hiermee in feite gescheiden en, hoe legitiem ook als vakbeoefening, voor de praktijk kan deze benadering uitsluitend kansen voor de natuur opleveren.

Tideman (1985) schetst in zijn afscheidsrede als hoogleraar in de toegepaste landschapsecologie twee wegen, die hoofdzakelijk door landschapsecologische onderzoekers en landschapsplanners worden begaan. Via de weg van de landschapsecologen wordt getracht uit een veelheid van gegevens, meer en meer met behulp van modellen, een geheel te krijgen, waarvan wij verwachten dat het meer zal opleveren dan de som der delen. De landschapsplanners werken meer vanuit de idee, het concept, dat zij willen verwerkelijken. Zij beschouwen "de zintuiglijke werkelijkheid als een hulpmiddel voor hun ideeën. In de ogen van de landschapsecoloog gaan zij daarbij op een hoogst onzorgvuldige wijze met de landschappelijke werkelijkheid om". Landschapsarchitecten en landschapsecologen hebben beiden een integratetaak. Zij kiezen echter een verschillend vertrekpunt en kampen zo met verschillende eenzijdigheden. Als wij een meer complete mens-landschap benadering voor de toekomst willen ontwikkelen, dan zal dat in een samenwerking van landschapsarchitecten en landschapsecologen moeten. Bij deze samenwerking zal spoedig de noodzaak blijken van een sociaal-wetenschappelijke inbreng. In het onderzoek op De Dorschkamp is daar in enkele projecten ervaring mee opgedaan.

Voor het werken aan een gemeenschappelijke opgave door landschapsarchitecten en landschapsecologen, wil ik op basis van recente ervaringen in het landschapsbouwkundig onderzoek enige voorzetsen geven. Op de toekomst gericht werk dient mijns inziens met ontwerpvoorstellen te beginnen. Uiteraard gaat hieraan een praktische vraagstelling vooraf, maar naar aanleiding van deze vraagstelling - en na een gezamenlijke poging om de ontwikkelingsgeschiedenis van het betrokken landschap te doorgronden - moet de landschapsarchitect beginnen met beelden te verzamelen uit het veld van handeling om een eerste ontwerp te leveren. Dan kan de landschapsecoloog-onderzoeker daarop inhaken met onderzoeksvragen: welke soorten en ecotopen zijn hier te onderscheiden, welke ontwikkelingen zijn te verwachten, welke relaties met de omgeving zijn van belang en hoe zijn deze operationeel te maken voor de verdere planvorming? In dit laatste zit ook een aanknopingspunt voor een planvormende inbreng van de landschapsecoloog. Dit proces kan enige malen herhaald worden, waarbij de vraagstelling steeds meer wordt toegespitst en de plannen verder worden uitgewerkt. Deze aanpak leent zich goed voor een methodologische uitwerking. De stappen zijn in beginsel herhaalbaar en nieuwe gegevens kunnen ingebracht worden in dat stadium van het proces, waarop ze het meest van invloed zijn. In het stadrandonderzoek in de omgeving van Amsterdam en Haarlem is een methode ontwikkeld, die in figuur 1 schematisch is weergegeven (Peters et al., 1984).

figuur 1. In een cyclisch verlopend onderzoek- en planproces, worden de stappen per invalshoek gekozen en vervolgens onderling afgestemd

In dit onderzoek ging het in het bijzonder om de methode. Een meer probleemoplossende aanpak met een sturende rol vanuit planconcepten, is uitgewerkt voor het landinrichtingsgebied Groesbeek (Van Nieuwenhuijze et al., 1986).

In een thans bijna afgesloten onderzoek naar de ecologische betekenis van nieuwe bossen in het kader van de Randstadgroenstructuur is ook een werkwijze gevolgd, waarbij planconcepten richtinggevend zijn voor het landschapsecologisch onderzoek. Dit is zowel op landsdelige als op regionale schaal gedaan. Op landsdelige schaal zijn zes bosverdelingsconcepten ontworpen, die later met behulp van landschapsecologische modellen zijn getoetst (zie fig. 2).

BOSVERDELINGSCONCEPTEN

I. AANBREIEN

II. DROGE VERBINDING

III. BIPOLAIRE BEINVLOEDING

IV. ONTWIKKELING OEVERWALLEN

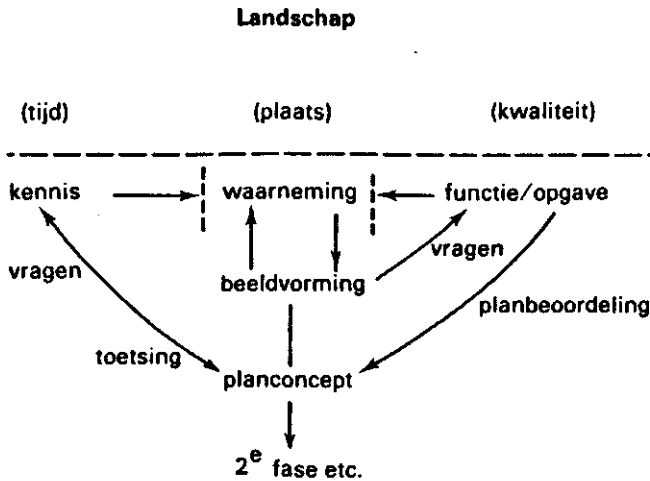
V. NATTE VERBINDING

VI. CONCENTRATIE

Figuur 2. Bosverdelingsconcepten Randstad-groenstructuur.

Op regionale schaal zijn ontwerpen gemaakt met bossen van verschillende grootte-
klassen en functiecombinaties. Eén van de twee proefgebieden op regionale schaal
is eerder verkend in de vorm van een prijsvraag-inzending voor de prijsvraag
Bos na 2000 (Motto Metamorfose). De twee bosontwerpen voor respectievelijk 100 en
30 ha zijn in een verschillende samenwerking tussen landschapsarchitecten en land-
schapsecologen ontstaan. Voor het bos van 100 ha kozen landschapsarchitecten voor
een zodanig spanningsveld tussen drie steden en snelwegen, dat de landschapsecolo-
gen nauwelijks aanknopingspunten voor een inbreng zagen. Voor het bos van 30 ha,
waarvoor een gradiëntrijke plaats in het landelijk gebied het meest kansrijk leek,
leverden landschapsecologen een eerste ontwerp, dat door landschapsarchitecten
verder is uitgewerkt. De problematiek van de verschillende benaderingen is samen-
gevat in een schema (fig. 3). Er is altijd sprake van de problematiek van een

Figuur 3. Benaderingswijzen voor landschapsonderzoek en -ontwerp.

bepaald landschap. Dit landschap, waarvan de identiteit wordt beschouwd als dat-
gene, waarin het wezenlijk te onderscheiden is van andere landschappen, is te
karakteriseren naar tijd, plaats en kwaliteiten. Onder de horizontale stippellijn
zijn kennis, waarneming en functie/opgave, als ingangen voor respectievelijk de
onderzoeker, de ontwerper en de opdrachtgever aangegeven. Alledrie hebben met tijd,
plaats en kwaliteiten te maken, maar de accenten liggen ongeveer zoals ze in het
schema ten opzichte van elkaar zijn getekend. De aangegeven relaties spreken voor
zichzelf, waarbij de verticale kolom van plaats, waarneming, beeldvorming en plan-
concept het meest eigen is aan de landschapsarchitectuur.

4. Produktiebeperking in de landbouw en kansen voor natuur en landschap, hoe gaan wij er mee om?

Ik heb getracht om een beeld te schetsen van de benaderingen vanuit de landschaps-
ecologie en de landschapsarchitectuur, zoals die binnen het veld van de landschaps-
bouw zijn te onderkennen. We zouden beide benaderingen kunnen zien als de twee
benen van de landschapsbouw en afhankelijk van de plan- of onderzoekopgave ons in
elk stadium kunnen afvragen wat nu ons beste beentje is om vóór te zetten: een

ontwerp-vóórzet, een landschapsecologische kennis-inbreng naar aanleiding van een ontwerp-vraag of als toetsing van een plan-concept, of een eindsprint van de ontwerpers. Bij een dergelijke aanpak zou het samenspel een heel aardig verloop kunnen krijgen.

Waar staan we nu met de problematiek van de produktiebeperking en de zogenaamde kansen voor natuur en landschap? In de congresfolder stond zo fraai "nieuwe kansen vanuit het perspectief van de natuur- en landschapszorg". Naar mijn bescheiden mening staan wij nog maar helemaal aan het begin. Dat wil zeggen, dat wij - met verwijzing naar het schema dat ik over landschap heb laten zien - met kennis, waarneming en functie/opgave, op het punt staan van formulering van de opgave, waarneming van landschappen, voor aanknopingspunten voor planvorming en inventarisatie van de beschikbare kennis.

Vanuit de landschapsecologie kan men verder aan de gang met de verbanden tussen bodem, water, vegetatie, fauna en vormen van landgebruik. Uitgaande van verschillende ontwikkelingen in de landbouw (scenario's) kunnen - met behulp van GIS-programma's - kansen worden verkend voor natuurontwikkeling en landschapsontwikkeling. Met deze benadering kunnen voor verschillende landschapstypen indicaties worden gegeven voor de wenselijkheid om gronden uit de cultuur te nemen en/of het landbouwkundig gebruik te extensiveren. Samen met het in kaart brengen van ontwikkelingen in andere vormen van landgebruik, zoals openluchtrecreatie, houtteelt en drinkwaterwinning kunnen de vervolgschetsen van de Notitie Ruimtelijke Perspectieven worden getekend. Men zal zich daarbij goed moeten realiseren op welke schaal en op welk plan- en beleidsniveau men uitspraken wil doen. Gelet op de ervaringen met de plannen uit de zestiger jaren en met de relatienota, lijkt het mij verstandig om getalsmatige uitspraken over hectares nog enige tijd uit te stellen en eerst aan de hand van scenario's alternatieven op te stellen en dóór te rekenen. Vanuit de landschapsarchitectuur kan op deze problematiek worden inge- haakt met ontwerpvoorstellen op landsdelig en regionaal niveau. De landschapsarchitectengroep van het Staatsbosbeheer is hiermee bezig. Landschapsarchitecten van De Dorschkamp hebben recent een ontwerp geleverd voor een scenario van de Stichting Nederland Nu Als Ontwerp in noordoost Groningen. De ontwikkelingen in de landbouw waren daarbij het uitgangspunt. Er zal voor de bijdragen vanuit de landschapsarchitectuur veel meer inzicht nodig zijn in de probleemstelling voor de landbouw om tot een duidelijke planopgave te kunnen komen. Wat zijn de ruimtelijke en functionele problemen van de landbouw zelf? Is het uit produktie nemen van gronden of het extensiveren van de produktie in de verschillende landbouwgebieden een echte oplossing voor problemen of een symptoombestrijding die misschien alleen maar tot nieuwe problemen leidt? Wat is de aard van de kansen voor natuur en landschap, uitgaande van de specifieke mogelijkheden van de verschillende landschapstypen? Wat zijn de reële grondbehoeften van andere functies en hoe zullen deze inwerken op de structuur van de landbouw? In de hoofdlijnen uit de discussie over de Notitie Ruimtelijke Perspectieven van de Raad van Advies voor de Ruimtelijke ordening staat een inspreker vermeld die er op wijst, dat "een overschot aan landbouwproduktie niet verward mag worden met de voorraad aan landbouwgrond als duurzaam produktiemiddel".

Deze vragen maken tenminste drie zaken duidelijk:

- a) vanuit de functionele benadering van de problematiek van de landbouw, zal er nog veel werk gestoken moeten worden in de probleemanalyse en het stellen van de opgave;
- b) de problematiek van de landbouw moet niet losgemaakt worden van de problematiek in andere functies en de samenleving als geheel. Het moet géén zaak blijven van landbouw en natuurbescherming alleen, zeker niet als het gaat om landschapsontwikkeling;
- c) het vraagstuk van de kansen voor natuur en landschap kan niet bevredigend worden aangepakt, zonder nauwkeurig inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van concrete gebieden.

Het lijkt mij dan ook nauwelijks mogelijk om in de 4e Nota Ruimtelijke Ordening hiervoor een definitieve koers uit te zetten. Deze nota zal vooral kunnen dienen om een bestuurlijke en onderzoekende aanpak van deze problematiek voor te bereiden

en te stimuleren. Het ontwikkelen van een op uitvoering gericht instrumentarium kost veel tijd. Ervaringen met de Relatienota, met landinrichtingsplannen en bos- en recreatieplannen in de Randstadgroenstructuur laten zien dat er langs lijnen van geleidelijkheid gedacht en gewerkt moet worden.

Een ander belangrijk punt is, dat er veel plannen onderweg zijn die als "kansrijk" voor natuur- en landschapsontwikkeling kunnen worden beschouwd. Het overzicht hiervan is nog onvoldoende. We kunnen misschien beter spreken over aanvullende kansen óf in sommige gebieden zelfs herkansing. In elk geval zijn er kansen voor onderzoek en dat is voor een werkgemeenschap die zich met onderzoek bezig houdt toch een bestaansvoorwaarde.

Prioriteit zal daarbij gegeven moeten worden aan gebiedsstudies in de belangrijkste landschapstypen van Nederland: de veenweidegebieden, de zandgebieden, het rivierengebied, de zeekeilegebieden en de stadsrandzones. Hierbij kan worden aan' gesloten bij recente ontwikkelingen in COAL-projecten (Commissie Onderzoek Aangepaste Landbouw) en SWNBL-projecten (Studiecommissie Waterbeheer Natuur, Bos en Landschap). Wel zal lering getrokken moeten worden uit de problemen van interinstitutionele samenwerkingsverbanden. Op grond van ervaringen binnen het landschapsbouwkundig onderzoek zie ik hier een grote uitdaging liggen voor nauwe samenwerking tussen landschapsarchitecten en landschapsecologen. Maar dan wel van meet af aan!

Bij het schetsen van toekomstbeelden voor het landschap heeft de landschapsarchitect het initiatief, waarbij als voorwaarde binnen het onderzoek geldt, dat hij achteraf een methodische verantwoording kan geven van de weg die hij heeft bewandeld. Als voorwaarde geldt ook dat landschapsecologen deze inbreng accepteren en daarop inspelen met hun onderzoeksbenaderingen. Een op voorhand verwerpen van de ontwerp inbreng als "onwetenschappelijk" zal in de meeste gevallen blijken te berusten op onwil of onvermogen van andere disciplines. In elk onderzoeksproces moeten onzekere stappen vooruit worden gezet, die pas achteraf getoetst kunnen worden.

Tot slot wil ik nog wijzen op het planniveau dat naar verwachting het meest kansrijk is om kansen voor natuur en landschap te concretiseren. Uitgaande van een trapsgewijs onderscheid in planniveaus van landelijk, landsdelig, regionaal (met streekplannen en landschapsstructuurplannen) en het niveau van landinrichtingsplannen en landschapsbeleids- of -beheersplannen, zie ik de beste kansen bij de laagste niveaus liggen. Op het regionale niveau ligt dan een zwaartepunt voor ideevorming en op het inrichtingsniveau een zwaartepunt voor idee-uitwerking en realisering. Vooral de landinrichtingsplannen bieden de mogelijkheid om planvorming en instrumentarium op een evenwichtige manier te combineren. Er kan met gronden worden geschoven en de inrichtingsfactoren die in de landinrichting worden behandeld: waterbeheersing, ontsluiting, verkaveling en beplanting kunnen aangepast worden aan de noodzakelijke functieveranderingen. De procedures geven ook goede mogelijkheden om de streek bij het planvormingsproces te betrekken.

Bij deze plannen is er ook een traditie om op landschapsniveau om te gaan met de eisen van bedrijfsontwikkelingen. Indien er op grote schaal aanpassingen zullen komen van teelten en teeltwijzen in de richting van intensivering of exensivering of wijzigingen naar openlucht recreatie of houtteelt, zullen nieuwe inrichtings-eisen worden gesteld. Het niveau van inrichtingsplannen is dan ook het goede niveau om de vraag te beantwoorden of de landschapsontwikkeling begeleid of bijgestuurd moet worden. In het verschil tussen begeleiden en bijsturen zit het verschil tussen landschapsverzorging en landschapsbouw.

Ook het vraagstuk van scheiding en verwerving van functies kan op dit niveau in een operationeel kader worden aangepakt. Wij moeten daarbij niet schromen om indien nodig aan geheel nieuwe landschapsvormen te denken. De acceptatie daarvan zal afhangen van de zorgvuldigheid van de planvorming en de wijze van betrokkenheid van de bevolking (Coetier, 1983).

De vraag naar de veranderingsmogelijkheden van het landschap en daarmee naar de kansen voor natuur en landschap, zal door mensen beantwoord moeten worden. Binnen een als herkenbare eenheid te onderscheiden landschap zullen we daarvoor ook dieper in moeten gaan op de intrinsieke relaties tussen landbouw en landschap.

De COAL-studies naar natuur- en landschapsbeheer door landbouwbedrijven (Van der Haar et al., 1986) en recent begonnen sociologisch onderzoek (Volker, 1985) geven daarvoor een eerste aanzet. De agrariër speelt niet alleen een rol bij de nivellering van verschillen in het landschap, maar ook bij het creëren en in stand houden van verschillen. Het relatienota-instrumentarium kan, indien het op een bredere leest wordt geschoeid en meer ontwikkelingsgericht wordt toegepast, hierbij van grote betekenis worden.

Mijn verhaal komt samengevat neer op keuze voor een regionale en gebiedsgerichte aanpak. Voor deze aanpak wil ik een pleidooi houden voor een samenspel tussen landschapsecologen en landschapsarchitecten, waarbij de ontwikkeling van een meer landschapsarchitectonische landschapsecologie en een meer landschapsecologische landschapsarchitectuur dringend nodig is.

Literatuur

- Bentham, R.J. 1950. Het werk van Staatsbosbeheer voor de verzorging van ons landschap. In: *Natuur en landschap* 5 (1&2).
- Bentham, R.J. 1964. Het veranderend gelaat van Nederland. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 81 (4).
- Bentham, R.J. 1975. Natuur en landschap in ruilverkavelingen. In: *Cultuurtechnisch Tijdschrift*, nr. 2.
- Berg, M.C. van den en S. Slabbers. 1982. De ontwikkeling van de landschapsbouw bij het Staatsbosbeheer. In: *Groen*, nr. 12.
- Boer, J.H. de, R. Peters en M.C. van den Berg. 1986. Landschapsplanning in de stadstrand. Een leidraad voor onderzoek en planvorming. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", nr. 460.
- Bos na 2000. 1985. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift*, jaargang 57. Bijzonder nummer, september 1985, pag. 14-15; 36-37.
- Coeterier, J.F. 1983. Onderzoek naar het landschapsbeeld. Samenvatting van de onderzoeken in Gieten en Heiloo en de Hilver. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", Wageningen, nr. 342.
- Haar, M.A. van der en G.C. Wezenberg. 1985. Landschapsbeheer door landbouwbedrijven. Onderdeel: Landbouwbedrijven. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", Wageningen, nr. 408.
- Haar, M.A. van der en G.C. Wezenberg, 1985. Landschapsbeheer door landbouwbedrijven. Onderdeel: Landschapsbeheer; onderzoek naar landschap en beheer in Giethoorn-Wanneperveen en Waterland. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", nr. 409.
- Hoofdpijnen uit de discussie over de Notitie Ruimtelijke Perspectieven. 1987. Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening.
- Luiten, E. en R. de Visser. 1985. Landschapsbouw in ontwikkeling. Landbouw Universiteit, Vakgroep Landschapsarchitectuur, nr. 06207708.
- Meeus, J. 1984. Op zoek naar een instrumentarium voor ontwerp-critiek in de landschapsarchitectuur. Dissertatie Landbouw Universiteit, Wageningen.
- Ministerie van Landbouw en Visserij. 1977. *Visie Landschapsbouw*, 's-Gravenhage. Nieuwenhuijze, L. van, M.W.M. van den Toorn en P. Vrijlandt. 1986. Advies Landschapsbouw Groesbeek. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", nr. 422.
- Notitie Ruimtelijke Perspectieven. 1986. Rijksplanologische Dienst. 's-Gravenhage.
- Overmars, W. 1986. Houtwallen aan de wandel. In: Opdam, P., I.A.W. van Rossum en I.G. Coenen (Red.). *Ecologie van kleine landschapselementen*. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.
- Peters, R. en J.H. de Boer. 1984. Landschapsplanning in de stadstrand. Een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de ruimtelijke kwaliteiten van het stadstrandgebied tussen Haarlem en Amsterdam. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", nr. 380.
- Schroevers, P.J. (red.). 1982. *Landschapstaal*. PUDOC, Wageningen.
- Soet, f. de. 1965. De revaluatie van natuur en landschap. In: *Landbouwkundig Tijdschrift*. 77 (10).

- Soet, F. de. 1965. Groenvoorziening en recreatie. Tijdschrift Bouw. 1965.
- Stroomdallandschap Drentse A. 1965. Staatsbosbeheer. Consultantschap voor Groningen en Drente, Assen.
- Tideman, P. 1985. De aarde onder onze voeten. Fysisch geografisch en Bodemkundig Laboratorium, Universiteit van Amsterdam, rapport nr. 22.
- Tideman, P. 1984. Ontwikkelingen in de landschapsecologie in Nederland, met de nadruk op onderzoek. In: "Op grond van de bodem". Publikatie ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. ir. A.P.A. Vink. Fysisch Geografisch en Bodemkundig Laboratorium, Universiteit van Amsterdam, nr. 39.
- Volker, C.M. 1985. Meersporenonderzoek voor een landschapsstructuurplan. Rapport Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp", Wageningen, nr. 415.
- Volker, C.M. 1986. Het platteland tussen agribusiness en stad; een verkenning van het probleem van natuur- en landschapsbeheer door landbouwbedrijven. In: "Van Nature", Directie Landbouwkundig Onderzoek, 's-Gravenhage.